

МОДЕЛЬКИ ГЛИНЯНИХ СОКИРОК ІЗ ПОСЕЛЕННЯ КУЛЬТУРИ ЛІЙЧАСТОГО ПОСУДУ ЗИМНЕ НА ВОЛИНІ

Андрій ГАВІНСЬКИЙ

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
вул. Винниченка, 24, 79008, м. Львів, Україна,
e-mail: andrham@ukr.net

Одними з найбільш рідкісних і загадкових знахідок у культурі лійчастого посуду названо мініатюрні глиняні сокирки. У науковій літературі їх згадано побіжно, переважно в контексті публікації матеріалів із висловленими припущеннями щодо ймовірного їхнього призначення. Зазначено, що історіографія цих предметів незначна – зводиться до кількох ґрунтовних статей з різними, часто дискусійними трактуваннями. Встановлено, що мініатюрні сокирки появляються в добу енеоліту і трапляються на широкій території в різних археологічних культурах, часто не пов'язаних між собою ні в часі, ні в просторі.

Зазначено, що виробництво цих предметів найбільш притаманне для культури лійчастого посуду, особливо для східної та південно-східної груп. Наголошено, що в межах цих груп сокирки поширені в певних локальних територіях. Визначено, що в південно-східній групі основні поселення із знахідками глиняних модельок сокирок – це Зимне та Грудек. Стверджено, що це були стабільні центральні поселення із розвинутими духовними традиціями, які поширювалися й підтримувалися серед родичів найближчої околиці. Констатовано, що поява глиняних сокирок у трипільській культурі на Волині – вплив культури лійчастого посуду, адже вони активно контактували між собою, особливо на пограниччі.

Ключові слова: культура лійчастого посуду, культ сокири, ритуал, модельки, імпорти.

Енеолітична культура лійчастого посуду (КЛП) має низку оригінальних виробів, які зрідка трапляються в інших археологічних культурах. Серед таких предметів виділяються мініатюрні модельки глиняних сокирок. Вони представлені нерівномірно: на одних поселеннях їх багато, а на інших – відсутні. Навіть у межах культурних груп поширені не на всій території – концентруються локальними скупченнями.

Такі незвичні вироби рідко ставали предметом спеціальних досліджень. Фігурують при звичному описі рухомого матеріалу з різноманітними припущеннями щодо їхнього призначення. Проте є й тематичні напрацювання, серед яких найперше виділяється ґрунтовна, значна за обсягом стаття Єжи Бонбеля. У ній автор простежує витоки і поширення культу сокири в різних археологічних культурах та писемних народів, обґрунтовує їхнє застосування, подає детальну типологію [Bąbel, 1980]. Своє бачення цих модельок дають у монографіях Вітольд Гумінський [Gumiński, 1989, s. 109–114] та Микола Пелешішин [Пелешішин, 2004, с. 115–117]. За останнє десятиріччя одна за одною виходять публікації чеських [Menšík, 2012], румунських [Енеа, 2013] і польських [Chmielewski, 2014] учених присвячених цим мініатюрним виробам. У них максимально зібрана джерельна база, проведені пошуки аналогій, представлені різні їх трактування та спроби власної інтерпретації. У цьому переліку виділяється стаття Тадеуша Хмілевського у якій подано каталог глиняних сокирок нео-енеолітичних культур із території сучасних Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії, Молдови й України, великі напрацювання зроблені і в бібліографічному покажчику та особливо виділяється карта, яка демонструє поширення модельок глиняних сокирок у Центрально-Східній Європі. Цікавий і авторський погляд на призначення цих виробів [Chmielewski, 2014].

Одна з найчисельніших колекцій модельок глиняних сокирок КЛП походить із поселення Зимне Володимиро-Волинського р-ну Волинської обл., яке досліджували Юрій Захарук (1951, 1952, 1956–1959), М. Пелешишин (1960–1964) та українсько-польська експедиція 1997 р. (1 екз.) [Bronicki, Ochrimenko, Zakościelna, 1998, рис. 4, і]. Збірка нараховує 28 предметів, з яких 23 зберігаються у Волинському краєзнавчому музеї, 1 – в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Очевидно, частина речей розпорошена по інших установах, адже ще чотири вироби, присутні в публікаціях М. Пелешишина [Пелешишин, 1990, рис. 10: 17; 2004, рис. 63: 1, 19, 20], віднайти не вдалося. Найбільшу кількість сокирок (33 од.) виявлено неподалік – у Грудку над Бугом [Gumiński, 1989, s. 109, рис. 62]. Важливо відзначити, що на інших поселеннях КЛП такі модельки представлені окремими екземплярами або взагалі не трапляються. На території України вони відомі з таких пам'яток як Тадані (близько 10 од.) [Пелешишин, 1979, рис. 27: 2; 1990, рис. 10: 16, 18; 2004, с. 116], Малі Грибовичі, Винники–Лисівка і Которини.

Типологічно виявлені предмети із Зимного наслідують форми кам'яних сокир. Серед них виокремлюються з виділеним грибоподібним обухом (9 предметів) і клиноподібні т. зв. сокиро-молоти (4 вироби). Перші з них у поперечному перерізі овальні або ромбоподібні за рахунок повздовжніх пружків. В окремих екземплярів леза з розширеними краями. Клиноподібні сокири переважно пласкі. З усієї збірки лише три предмети представлені цілими формами, решта – відбиті обушки або лезові частини. Майже всі зламані в місці отвору. Подібна ситуація і в Грудку: з відомих 34-х виробів лише 2 цілі [Gumiński, 1989, s. 109, рис. 62, d, h; Zawisłak, 2013, tabl. X, 25]. Модельки із Зимного виготовлені за тією ж технологією, що й посуд. Деякі з них – старанно, із заглаженою поверхнею, а інші – досить небало, з асиметричними пропорціями, нерівною шорсткою або маркою поверхнею. Жоден із предметів не прикрашений. Із відомих мені екземплярів хіба сокирка з Которин орнаментована мотивом т. зв. драбинки [Hawinskyj, Pasterkiewicz, Rybicka, 2013, tabl. XXXIV, 2] та з Горчичан із нітевими відбитками на лезі [Gurba, 1956, рис. 1, 2a, b; Babel, 1980, рис. 6, g]. Ці глиняні вироби невеликих розмірів, середньою висотою 4–6 см, хоча є дуже маленькі – 3 см і значно більші – 10 см, діаметри отвору – до 1 см. Усі сокирки із Зимного виявлені в культурному шарі на різних глибинах, переважно по краях поселення. На окремих селищах модельки фіксуються й в об'єктах. Зокрема, ціла сокирка з Которин знайдена у скупченні кераміки поряд з хатою [Ситник та ін., 2010, с. 60, фото], а обушкова частина з Винник–Лисівки лежала в неглибокій ямі [Гавінський, Пастеркевіч, 2016, рис. 66, 5]. Також у господарських ямах виявлені: предмет із Грудка [Zawisłak, 2013, tabl. X, 25], два – з Цмелюва [Podkowińska, 1950, tabl. XLVI, 5a, b] та Заваржі [Kulczycka-Leciejewiczowa, 2002, s. 83, рис. 29], по одному – із Завіхосця [Balcer, 1966–1967, s. 305] і Броноціц [Pipes, Kruk, Milisauskas, 2018, fig. 22, 2]. Немає їх у похованнях та житлових спорудах, хоча у Грудку їхня більшість сконцентрована навколо хат [Gumiński, 1989, рис. 5, 61].

У цьому контексті необхідно згадати й про оригінальні кам'яні сокири з виділеним обухом, які були взірцем для глиняних модельок. Це – ефектні вироби притаманні лише КЛП. Вони не мали масового поширення та не призначалися для повсякденного використання, могли бути атрибутами влади, виконувати певну сакральну роль, а також застосовуватися як предмети зброї [Wiślański, 1979, s. 259]. Часто зроблені не з місцевих порід каменю [Matraszek, 1999–2001, s. 157, 160]. Їхнє виготовлення забирало багато зусиль, а формування обушка, розширеного леза чи повздовжнього пружка було вершиною каменярського мистецтва того часу [Balcer, 2006, s. 81]. Такий виріб вимагав неабиякої майстерності, спеціальних умінь і навичок: вибір породи каменю, заготовки, окреслення форми, дотримання пропорцій, симетрії, деталей тощо. Більшість сокир фігурують як випадкові знахідки. Частіше їх виявляють на поселеннях, переважно в культурному шарі, хоча трапляються випадки й у господарських ямах. Менше таких предметів фіксують у похованнях [Matraszek, 1999–2001, s. 160, 161; Król, 2011, p. 40, 44–45, fig. 25, c, 30, d]. До прикладу, на мегалітичних могильниках

Сколошов і Щитна, які на сьогодні є крайніми пунктами на південному сході, серед 32 могил лише в 1-й виявлено кам'яну сокиру, і то не в центральній гробниці [Król, Rogoziński, Rybicka, 2014; Król et al., 2014]. Такі вироби не завжди пов'язуються із супровідним інвентарем покійника. Зокрема, сокира з виділеним обухом була в комплексі багатих дарів у центральній символічній могилі (№ 3) у гробниці в Павлові [Bargiel, Florek, 2006, s. 386]. За підрахунками Богдана Бальцера, велика концентрація кам'яних сокир із грибоподібним обухом зосереджена в південно-східній групі КЛП на Люблінській та Волинській височині [Balcer, 2006, s. 70]: Грудек – 6 предметів [Gumiński, 1989, s. 144, рис. 77, a–d], Зимне – 8 [Пелешин, 2004, с. 82, рис. 41], Малі Грибовичі – 5 [Смішко, Пелешин, 1962, с. 35, табл. IV, 17–18]. Цікаво, що в цьому регіоні відзначено й найбільшу кількість глиняних модельок.

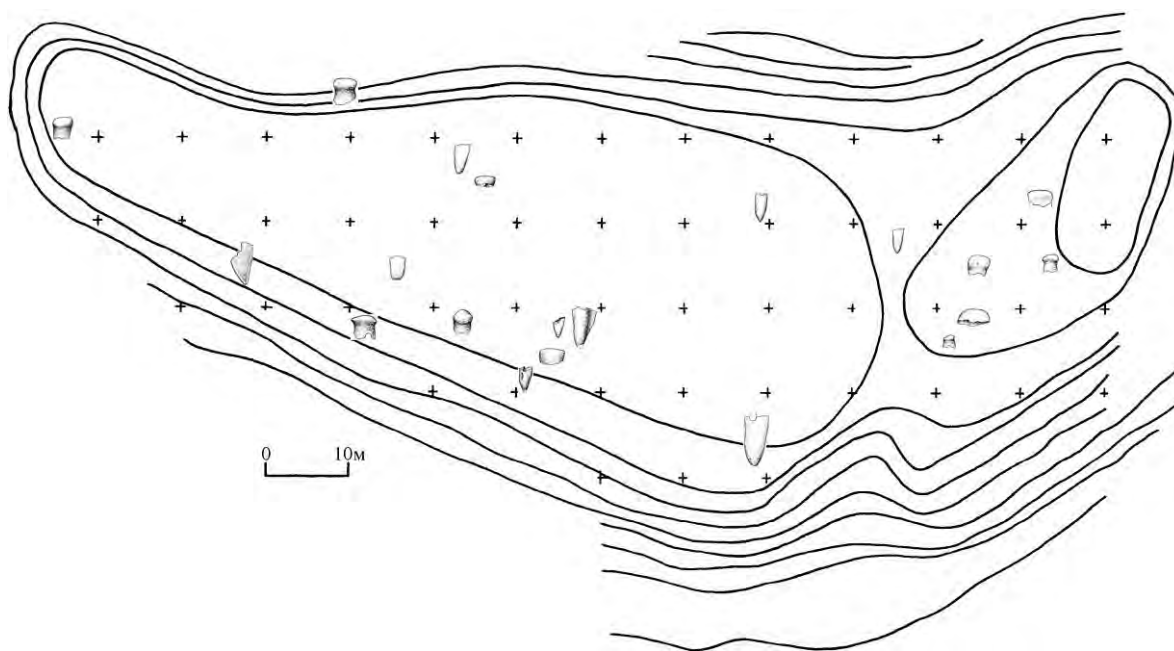

Рис. 1. Зимне. Планіграфія глиняних сокирок

Fig. 1. Zymne. Planigraphy of clay axes

Щодо інтерпретації цих мініатюрних предметів, то в науковців немає однозначної відповіді. Висловлено міркування щодо практичного застосування сокирок, зокрема як ткацьких тягарців [Pipes, Kruk, Milisauskas, 2018, p. 103] чи моделей для оригінальних кам'яних виробів [Menšík, 2012, s. 105; Chmielewski, 2014, p. 44]. Також вони могли відігравати чималу роль в освітньо-виховному процесі дітей [Seregély, 2005; Enea, 2013, p. 94], бути сакральними або вотивними предметами [Бурдо, 2004, с. 346]. Інші дослідники вважають їх дитячими іграшками [Nosek, 1947, s. 212; Gumiński, 1989, s. 113, Zakościelna, 2007, s. 34]. Цю думку розвиває Т. Хмільевський, який говорить про модельки сокирок як елемент дитячої гри у процесі виховання хлопчиків у віці 3–7 років як майбутніх воїнів [Chmielewski, 2014, p. 50–52]. Проте цих іграшок не зафіксовано в жодному дитячому похованні, а в пограничних поселеннях, здавалось би найбільш наближених до небезпеки, значної кількості глиняних сокирок не спостерігається.

Ще одне ґрунтовне дослідження цієї темі провів Є. Бонбель [Bąbel, 1980, s. 3–44]. Культ сокири пов'язаний із розвитком рільництва, коли вона була застосована й незамінна в повсякденному житті тогочасної людини. Її копіями ставали зменшені модельки, виготовлені з різних матеріалів: кістки, рогу, глини, бурштину. Більшість із них мають маленькі отвори діаметром у сантиметр і менше. Є. Бонбель вважає, що ці предмети не були амулетами і їх не

носили на шиї чи поясі, оскільки на їхній поверхні відсутні сліди від шнура. Крім цього, їх немає у похованнях. Модельки сокир наявні винятково на поселеннях.

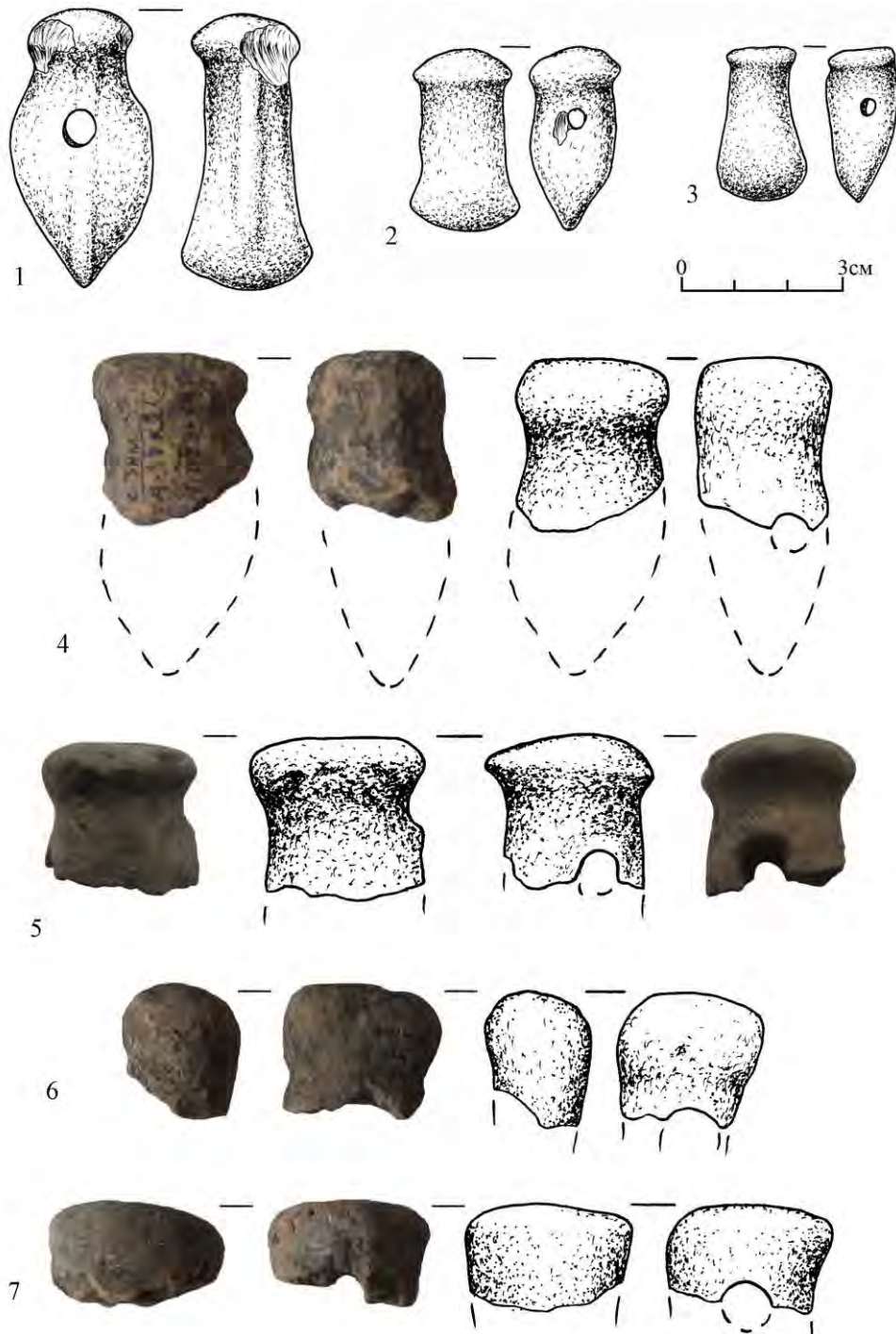

Рис. 2. Зимне. Сокирки з грибоподібним обухом (1–3, за Пелешишин, 1990, рис. 10: 17; 2004, рис. 63: 1, 20 – тонування автора)

Fig. 2. Zymne. Small axes with the mushroom-like blunt end (1–3, by Пелешишин, 1990, рис. 10: 17; 2004, рис. 63: 1, 20 – toned by the author)

Швидше за все, їх використовували в певних ритуалах, насаджували на деревка, які могли бути вбитими в землю або лежати на землі, а також ними могли виконувати якісь церемонійні дії [Babel, 1980, s. 20–22].

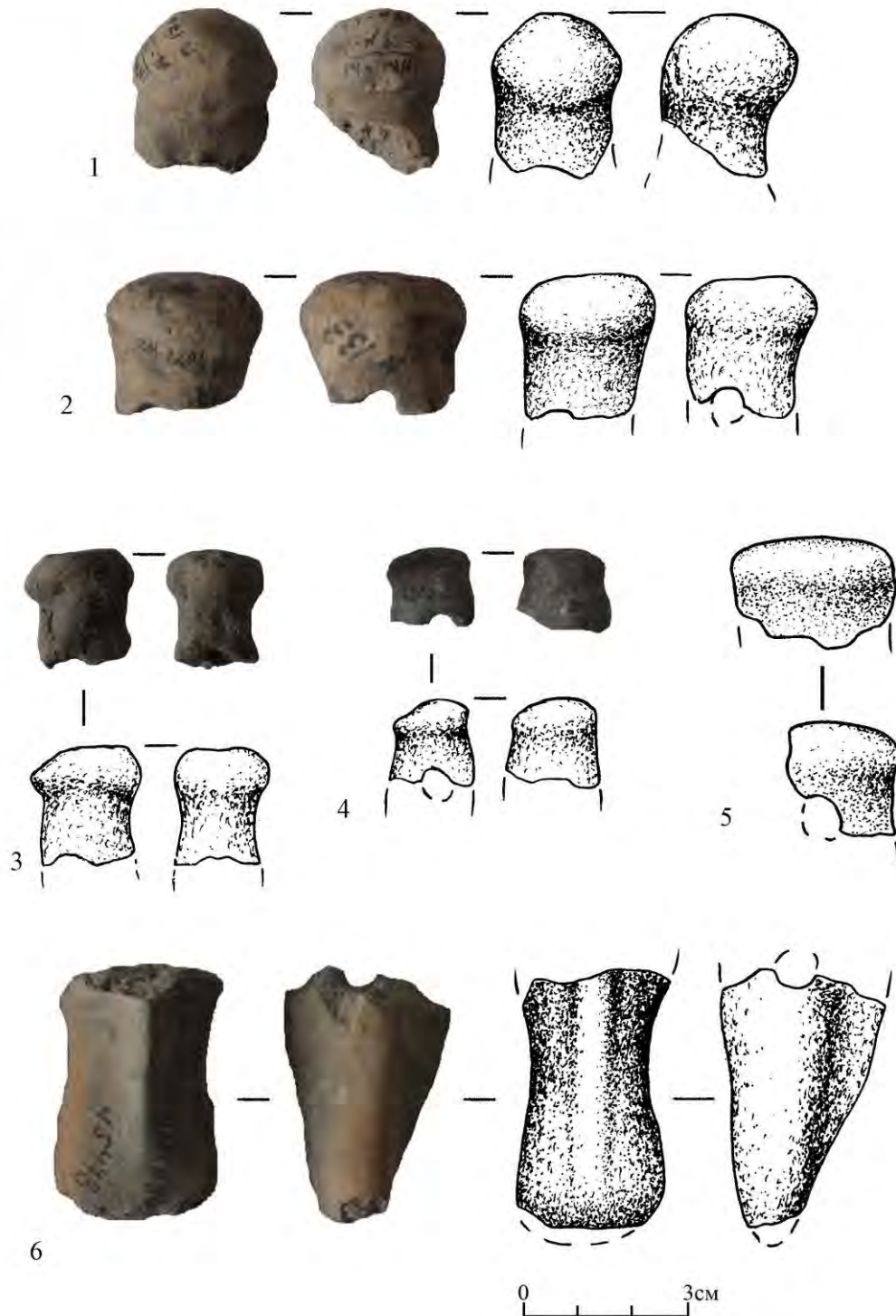

Рис. 3. Зимне. Фрагменти мініатюрних сокирок
Fig. 3. Zymne. Fragments of miniature axes

Можливо, саме під час таких і відбувалося основне пошкодження сокирок, адже переважна кількість виявлених знахідок ушкоджена в місці отвору. Проте трапляються й без отвору – моделька з Грудека [Gumiński, 1989, рис. 62, е] чи Пліщина [Chmielewski, 2015, рис. 34]. Певне підтвердження символічності досліджуваних предметів – комплекс знахідок із житлової споруди 1/2008 з поселення культури Вінча Срквіне з території Сербії. Тут виявлено 43 глиняні статуетки, поряд з якими лежало 11 цілих моделей знарядь праці та зброї з отворами для руків'я [Enea, 2013, р. 91, pl. III, 1]. На представленій ілюстрації показано реконструкцію, на якій фігурки людей тримають у руках сокирки на древках, що загалом справляє враження ритуальних дійств.

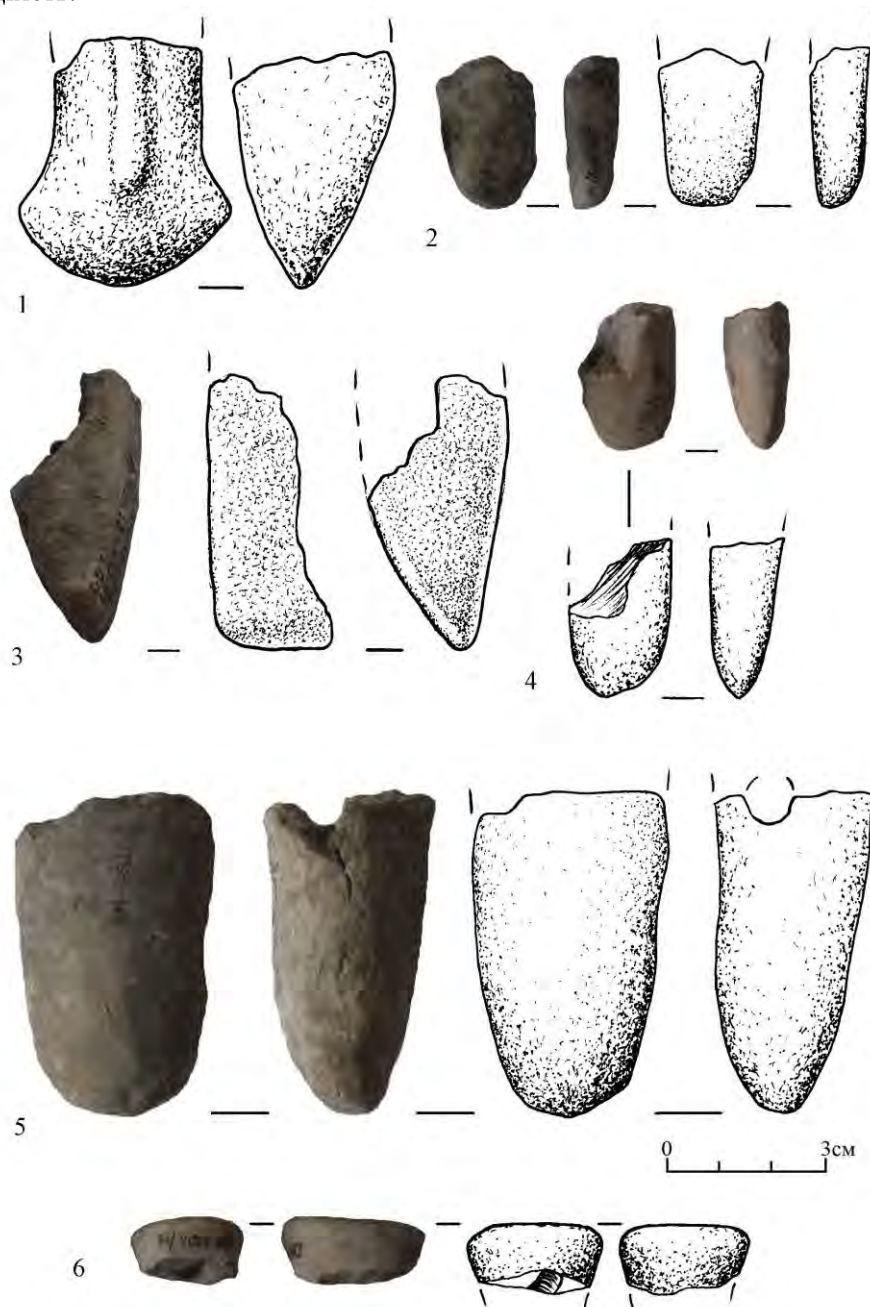

Рис. 4. Зимне. Мініатюрні глиняні сокирки (1, за Пелещин, 2004, рис. 63: 19 – тонування автора)

Fig. 4. Zymne. Miniature clay axes (1, by Пелещин, 2004, рис. 63: 19 – toned by the author)

Інколи такі сокирки орнаментовані зигзагом або крапельками дощу. Могли бути дарами богам води і їх кидали в річку чи стаціонарну водойму [Mazurowski, 1975, s. 419]. До прикладу, бурштинова орнаментована сокирка виявлена на березі Вісли поблизу Сандомира [Bąbel, 1980, s. 20–22], а інша кам'яна – у р. Луква неподалік Галича [Jażdżewski, 1936, s. 276].

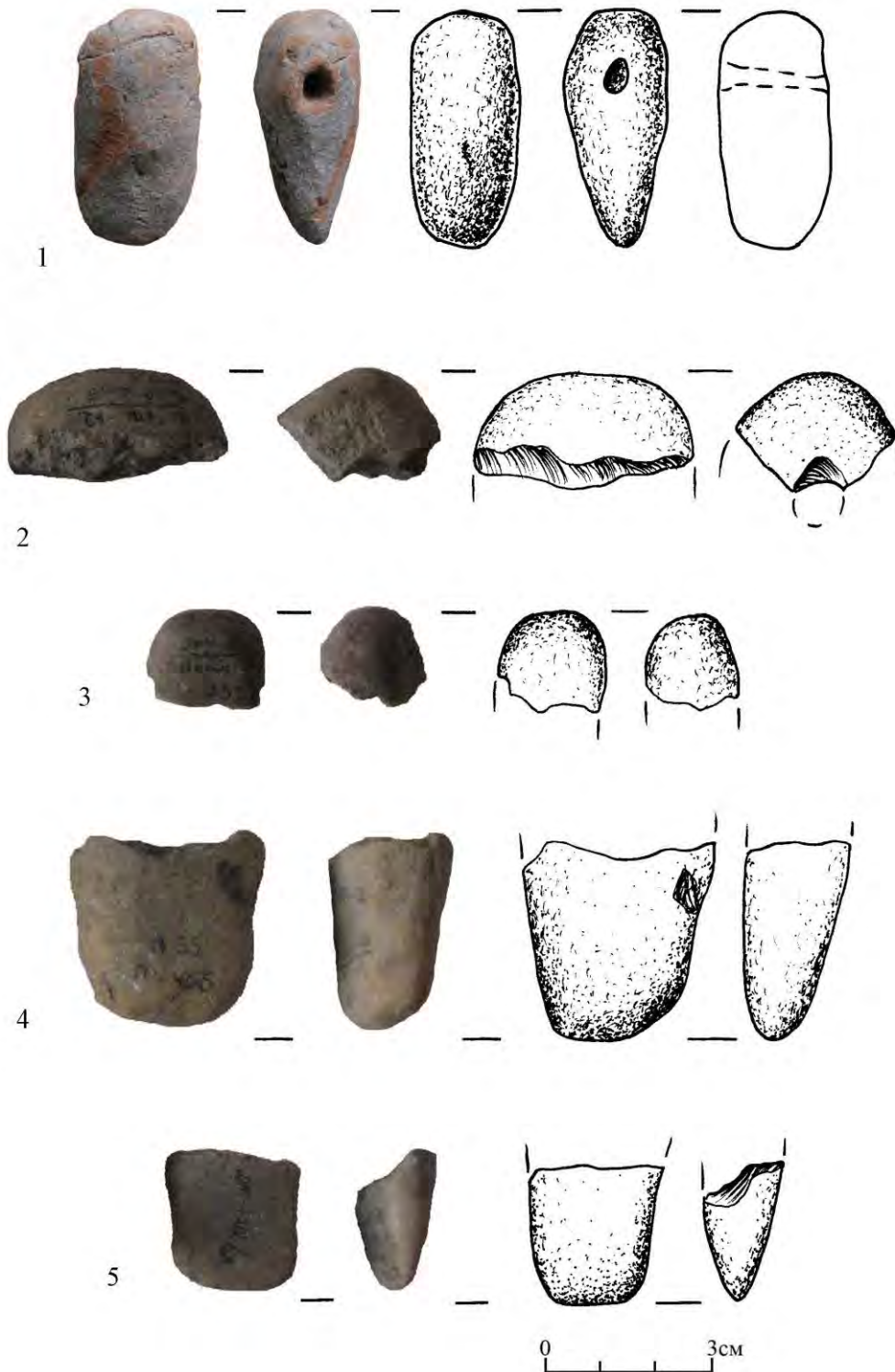

Рис. 5. Зимне. Глиняні сокирки клиноподібної форми
Fig. 5. Zymne. Wedge-shaped clay axes

Сокира була універсальним знаряддям праці та зброї, ототожнювалась із блискавкою (удар сокирою миттєвий як блискавка), ідентичність дії (розбиває дерево як грім), має «прихований» у собі вогонь, кремінь давав іскру, бурштин вогняного кольору, мідь виплавлена, а глина випалена у вогні [Babel, 1980, s.26; Kaflńska, 2006, s.10]. Блискавка зіставлялась із дощем, водою, а воду чимало народів ототожнювали з космічною силою, яка дає життя. Сокира може бути символом бога неба, блискавки та грому [Babel, 1980, s. 36–37; Пелешишин, 2004, с. 136].

У те, що сокира наділена певними магічними властивостями, вірять багато народів. Наприклад, сучасні мешканці району середньої течії Лаби переконані, що сокири, особливо давні, мають захисну функцію від грому та блискавки. Тому такі археологічні знахідки часто можна побачити в оселях цього регіону [Valde-Nowak, 1988, s. 13–14].

Потрібно відзначити кілька закономірних моментів. Зокрема, що енеолітичні глиняні сокирки часто походять із височинних поселень, подібна ситуація спостерігається і в південній групі КЛП [Menšík, 2013, s. 105]. На тих селищах південно-східної групи КЛП, де знайдено сокирки, присутній значною мірою й посуд із баранячими голівками [Гавінський, 2019]. До прикладу, найбільша кількість сокирок і баранячих ручок походять із Зимного та Грудека (з 94-х відомих сокирок, 62 – із Грудека й Зимного). Подібні факти відзначено в Малих Грибовичах, Которинах, Цмелюві [Krzak, 1963, 3, a], Крежніці Ярїй [Nosek, 1947, рис. 19], а в Таданях «баранчик» і сокирка лежали поряд (квадрат А/5, гл. 0,8 м). Що цікаво, планіграфія сокирок із Зимного майже збігається з локалізацією баранчиків [Гавінський, 2019, рис. 12]. Можливо, такий факт не випадковий, адже є культури, у яких обушки модельок сокир сформовані у вигляді тварин, зокрема й барана [Babel, 1980, s. 6].

Тому можна припустити, що у КЛП існували поселення – «духовні центри» – з розвинутими культовими практиками, які здійснювали окремі люди: старійшини, вожді, жерці. Такі речі були одноразового використання і виготовлялися спеціально для певних обрядів, під час яких пошкоджувалися і як наслідок втрачали свою початкову функцію, могли бути дитячими іграшками, сувенірними дарунками або просто ставали сміттям. Потрапляння цих незвичних предметів у середовище, де не було людей зі «спеціальними» знаннями, нівелювало їхнє первісне значення. Можна припустити, що центр розквіту модельок глиняних сокирок у південно-східній групі – Західне Побужжя з такими пам'ятками, як Грудек і Зимне. Звідси ця ідея поширилася на внутрішнє середовище та найближчих сусідів – трипільську культуру. Потрібно відзначити, що саме в цій прикордонній зоні й відбувалися найбільш інтенсивні міжкультурні синкретичні контакти. Про запозичення трипільцями від КЛП модельок сокир опосередковано писали М. Пелешишин [Пелешишин, 1973, с. 62] та Всеволод Маркевич [Маркевич, 1981, с. 176].

На сьогодні у трипільській культурі з території України відомо 18 предметів. Основна їх кількість зосереджена на поселеннях басейну р. Горинь у районі сучасних м. Острога й Дубна, найближче розташованих до КЛП: Листвин [Пелешишин, 1997, рис. 36, 11], Хорів IV [Пелешишин, 1998, рис. 10, 5], Новомалин–Подобанка, Кургани–Дубова [Rybicka, 2016, рис. 13, 1; 15, 7], Лози [Пелешишин, 1973, рис. 4, 15], Лючин [Позіховський, 1998, с. 141, рис. 3, 3], Прикордонне (усна інформація Олександра Позіховського). Найбільша кількість сокирок (6 од.) виявлено на майже повністю розкопаному поселенні Голишів [Позіховський, Охріменко, 2005, рис. 9, 16, 16а; 19], розташованому на пограниччі з КЛП. Окремі вироби трапляються значно далі на сході – у верхів'ях межириччя Случі та Тетерева на Житомирщині: Нова Чорторя [Захарук, 1959, рис. 6], Троянів [Videiko, 2000, fig. 17, 1–4; Бурдо 2004, с. 346]. За формами вони аналогічні КЛП. Важливо, що серед них є й модельки сокир із грибоподібним обухом: Новомалин–Подобанка, Лючин, Лози, Троянів. Можна вважати, що ідея таких мініатюрних виробів у трипільській культурі була запозичена від КЛП. У більшості вони виступають у комплексі інших керамічних імпортованих КЛП [Rybicka, 2017; Гавінський, Пастеркевич, 2018].

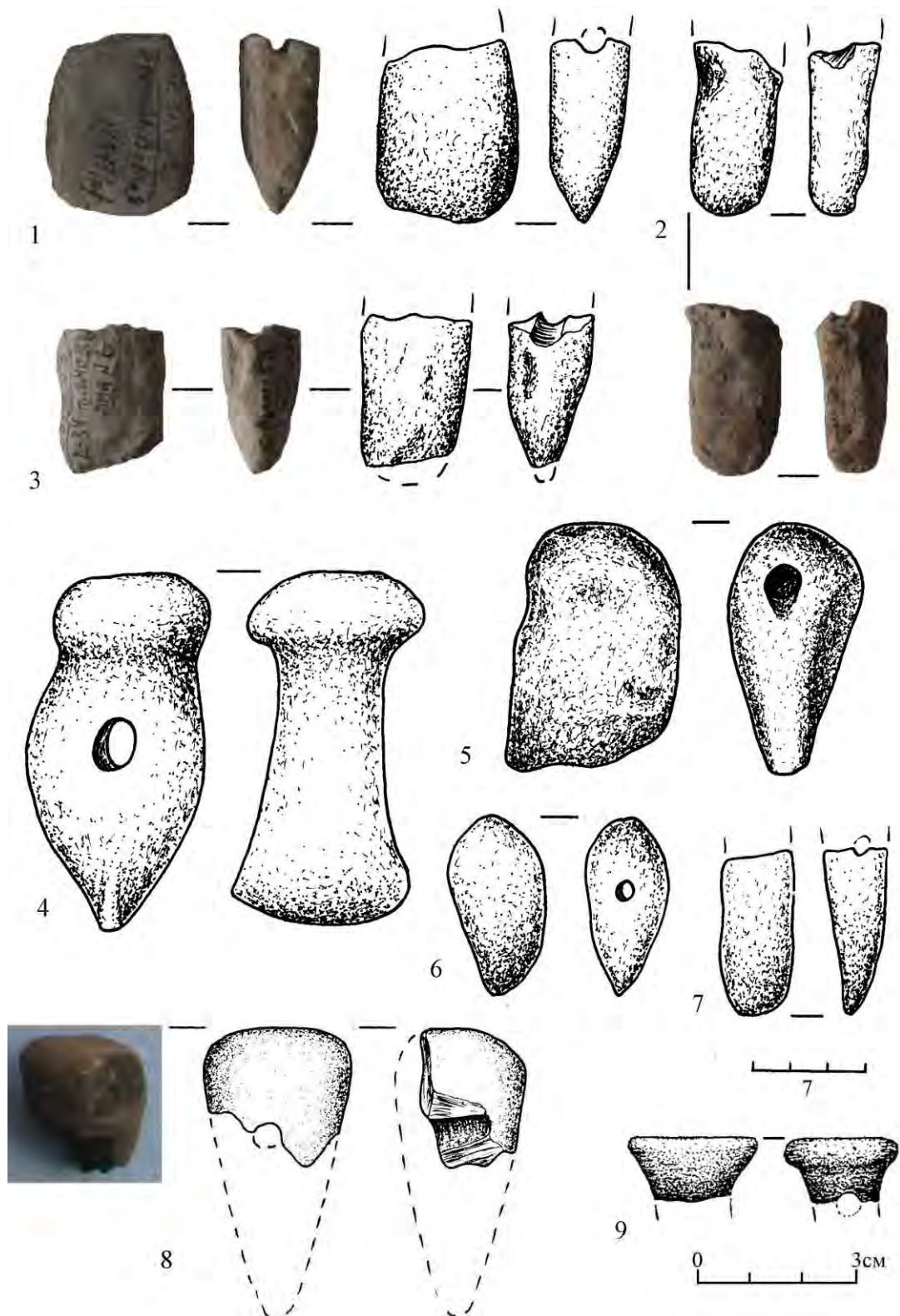

Рис. 6. Мініатюрні глиняні сокирки. 1–3 – Зимне; 4–7 – Тадані (за Пелешишин, 1979, рис. 27: 2; 1990, рис. 10: 16, 18), 8 – Винники-Лисівка, 9 – Малі Грибовичі

Fig. 6. Miniature clay axes. 1–3 – Zymne; 4–7 – Tadani (by Пелешишин, 1979, рис. 27: 2; 1990, рис. 10: 16, 18), 8 – Vynnyky-Lysivka, 9 – Mali Hrybovychi

Необхідно відзначити, що значна кількість таких мініатюрних предметів, концентрується у трипільській культурі на території Молдови й Румунії [Маркевич, 1981, с. 176; Енеа, 2013], пов'язаних із горизонтом Кукутені А3–4–В. Тут спостерігається дещо інша традиція – імітація виробів із різних матеріалів: каменю, міді, кістки.

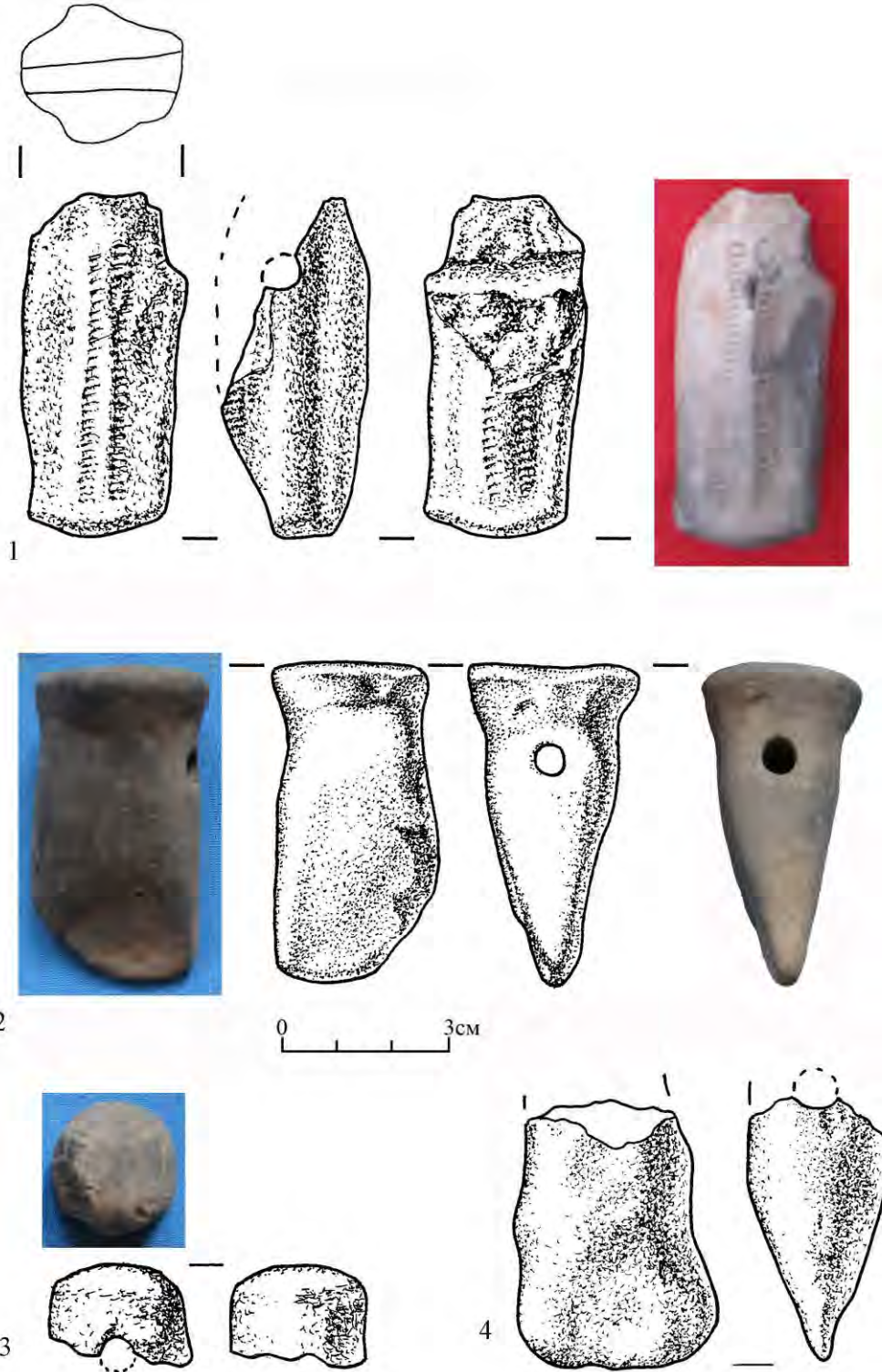

Рис. 7. Модельки сокирок із Которин
Fig. 7. Models of small axes from Kotoryny

Наприклад, на поселення Хабашешті знайдено 21 модельку. Тут копіювали не лише сокири, а й інші знаряддя праці, як-от кірки, мотики [Enea, 2013, p. 88, 89, pl. I–III], більшість із них представлені цілими формами. Якщо зіставити хронологічні етапи кукутенських поселень із трипільськими, на яких виявлені модельки сокирок, то перші з них, старші на кілька сотень років, відносяться до етапу VI–VII (за трипільською періодизацією), а інші – до етапу CII [Бурдо, 2012, табл. 1]. Тобто спостерігаються чітка територіальна й хронологічна віддаленість, яка свідчить про те, що в одній культурі поява цих глиняних предметів має незалежне походження і, можливо, інше смислове навантаження.

У КЛП модельки глиняних сокирок з'являються близько 3650 тис. до н. е. [Pipes, Kruk, Milisauskas, 2018, p. 102], у трипільській культурі – приблизно з 3500 тис. до н. е.: Новомалин–Подобанка [Król, Rybicka, 2016; Rybicka, 2017, s. 70], Лючин, а ширшого розповсюдження набувають близько 3300 тис. до н. е. і пов'язуються з пізньотрипільськими групами типу Городськ–Гордінешти.

Вперше мініатюрні сокирки зафіксовані в культурі Лендель на території сучасних Польщі, Чехії та Угорщини. Відомі в багатьох енеолітичних культурах: лійчастого посуду, трипільській, баденській, Євішовіце [Menšík, 2013, s. 101; Enea, 2013, p. 90]. Пік глиняних модельок сокир припадає на КЛП. З території Чехії Петр Меншік подає 14 предметів [Menšík, 2013, s. 101], у східній групі відомо 9 пунктів із знахідками сокирок [Chmielewski, 2014, p. 57–61, fig. 5], а найбільша їх кількість нарахована в південно-східній групі КЛП. З 16 поселень відомо 94 предмети. Традиція модельок має продовження і в наступних культурах. Спалахи їхньої появи часто не мають хронологічної й територіальної спадковості – виникають немов самі собою з якоїсь загальнокультурної традиції.

Важливо, що навіть в одній культурі поширення цих сокирок досить обмежене, з певними локальними територіальними центрами. Їхнє застосування, незважаючи на функцій не призначення, не було широко розповсюджене. Якщо вважати, що поселення існувало приблизно одне–два покоління, тобто 20–50 років [Pelisiak, 2003, s. 194], то, беручи до уваги такі повністю розкопані поселення, як Зимне й Тадані, можна сказати, що в середньому одна моделька сокирки виготовлялася в 1–5 роки, тобто це не було масовим явищем, а відбувалося, можливо, під певні циклічні події.

ЛІТЕРАТУРА

- Бурдо, Н. (2004). Моделі сокир. *Енциклопедія Трипільської цивілізації*, 2.
- Бурдо, Н. (2012). К проблеме выделения культур в общности триполье-кукутень. *Земледельцы и скотоводы древней Европы*, 9–13.
- Гавінський, А. (2019). Культ барана у племен культури лійчастого посуду. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 23, 86–105.
- Гавінський, А., Пастеркевич, В. (2016). *Археологічні пам'ятки культури лійчастого посуду на території України*, Львів.
- Гавінський, А., Пастеркевич, В. (2018). Взаємозв'язки культури лійчастого посуду на південно-східному пограниччі. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 22, 91–110.
- Захарук, Ю. М. (1959). До питання про співвідношення і зв'язки між культурою лійчастого посуду та трипільською культурою. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 2, 54–72.
- Маркевич, В. С. (1981). *Позднетрипольские племена Северной Молдавии*, Кишинев.
- Пелещишин, М. А. (1973). Пізньотрипільське поселення у верхів'ї Горині. *Археологія*, 11, 55–62.
- Пелещишин, М. А. (1979). *Археологічні дослідження на Волині в 1978 р. (Звіт про розкопки Волинсько-Дністрянської археологічної експедиції біля с. Тадані Кам'яно-Бузького району Львівської області)*, Львів.
- Пелещишин, М. (1990). Племена культуры воронковидных сосудов. *Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо)*, 35–43.

- Пелешишин, М. А. (1997). Поселення мідного віку біля сіл Костянець і Листвин у Західній Волині, Львів.
- Пелешишин, М. А. (1998). Пізнотрипільські поселення в околицях с. Хорів на Волині (Хорів-II, III, IV). *Археологічні дослідження Львівського університету*, 3, 45–72.
- Пелешишин, М. (2004). Енеолітичне поселення Зимне в Західній Волині, Тернопіль.
- Позіховський, О. (1998). Нові матеріали до археологічної карти епохи пізнього енеоліту Середнього Погориння. *Волино-Подільські археологічні студії*, 1, 140–145.
- Позіховський, О., Охріменко, Г. (2005). Пізнотрипільське поселення біля с. Голишів на Західній Волині. *Археологічна спадщина Яна Фітцке*, 216–278.
- Ситник, О., Гавінський, А., Махнік, Я., Пастеркевич, В. (2010). Дослідження поселень первісних пастухів IV–III тисячоліття до нашої ери. *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України в 2009 році. Інформаційний бюлетень*, 57–60.
- Смішко, М. Ю., Пелешишин, М. А. (1962). Поселення культури лійчастого посуду в с. Малі Грибовичі Львівської області. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 4, 28–43.
- Bąbel, J. (1980). Kult topora w neolicie ziem Polskich. *Wiadomości Archeologiczne*, 45/1, 3–44.
- Balcer, B. (1966–1967). Stanowiska Pieczyska (Zbrza Wielka) w Zawichoście-Podgórzu, pow. Pandomierz w świetle pierwszych wykopalsk. *Wiadomości Archeologiczne*, XXXII/3–4, 290–375.
- Balcer, B. (2006). Kamieniarstwo w kulturze pucharów lejkowatych w świetle materiałów z osady na stanowisku Gawroniec w Ćmielowie, pow. Ostrowiec Świętokrzyski. *Archeologia polski*, LI/1–2, 43–91.
- Bargiel, B., Florek, M. (2006). Cmentarzysko w Pawłowie, pow. Sandomierz na tle innych podobnych stanowisk kultury pucharów lejkowatych. *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, 385–400.
- Bronicki, A., Ochrimenko, H., Zakościelna, A. (1998). Badania weryfikacyjno-sondażowe wyżynnej osady neolitycznej na stanowisku «Grodzisko» w Zimnem, rej. Włodzimierz Wołyński (Ukraina). *Archeologia Polski Środkowowschodniej*, 3, 12–29.
- Chmielewski, T. (2014). Eneolithik ‘Toy Story’. Contribution to the discussion on clay imitations of battleaxes. In K. Czarniak et al. (eds.), *Szkice neolityczne. Księga poświęcona pamięci Profesor Anny Kulczyckiej-Leciejewiczowej*, 43–68.
- Chmielewski, T. (2015). Znaleźiska ceramiczne. Wytwórczość ceramiki i jej codzienne użytkowanie. *Pliszczyn. Eneolityczny kompleks osadniczy na Lubelsszczyźnie*, 61–106.
- Enea, S. (2013). Modele miniaturale din lut ale topoqrelor eneolitice spațiue carpato-danubian. In B. Niculiță, D. Boghian (eds.) *Semper Fidelis. In honorem magistri Mircea Ignat*, 87–106.
- Gumiński, W. (1989). *Gródek Nadbyżny osada kultury pucharów lejkowatych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Łódź.
- Garba, J. (1956). Miniaturowe gliniane modele toporów z miejsc. Grzegorzewie, pow. Opatów. *Wiadomości Archeologiczne*, XXIII/1, 114–115.
- Hawinskyj, A., Pasterkiewicz, W., Rybicka, M. (2014). Kotoryny, rej. Żydaczów, stan. Grodzisko III. Osadnictwo z okresu neolitu. *Środowisko naturalne i człowiek nad Górnym Dniestrem – rejon Kotliny Halicko-Bukaczowskiej w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, 167–283.
- Jazdzewski, K. (1936). *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce Zachodniej i Środkowej* Poznań.
- Kaflńska, M. (2006). Neolityczne depozyty gromadne na ziemiach polskich. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*, 27, 5–26.
- Król, D. (2011). *Chamberless tombs in southeastern group of funnel beaker culture*, Rzeszów.
- Król, D., Rogoziński, J., Rybicka, M. (2014). Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Skołoszowie, stan. 7, woj. Podkarpackie. *Wschodnie pogranicze grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych*, 13–37.
- Król, D., Rybicka, M., Rogoziński, J., Sznajdrowska, A. (2014). Obrządek pogrzebowy kultury pucharów lejkowatych w grupie południowo-wschodniej na przykładzie stanowisk w Skołoszowie 7 i Szczytnej 6. *Наукові Студії. Історико-краєзнавчий музей м. Винники*, 7, 62–78.

Król, D., Rybicka, M. (2016). Krytyka datowań radiowęglowych. In Diaczenko A., Król D., Kyrylenko A., Rybicka M., Warteletski D. *Nowomalin-Podobanka i Kurgany-Dubowa. Osiedla kultury trypolskiej na zachodnim Wołyniu*, 119–124.

Krzak, Z. (1963) Sprawozdanie z wykopalisk na górze Cawroniec-Pałyga w Ćmielowie, pow. Opatów, w 1961 roku. *Sprawozdania Archeologiczne*, XV, 65–83.

Kulczycka-Leciejewiczowa, A. (2002). *Zawarża. Osiedle neolityczne w południowo-polskiej strefie lessowej*, Wrocław.

Matraszek, B. (1999–2001). Osada kultury pucharów lejkowatych ze stan. «Nad Wawrem» w Złotej, gm. Samborzec, woj. Świętokrzyskie. *Wiadomości Archeologiczne*, LV, 123–178.

Mazurowski, R. F. (1975). Znaleźiska bagienne z miejscowości Tchórznicza, pow. Sokołów Podlaski. *Wiadomości Archeologiczne*, XL/3, 419–420.

Menšík, P. (2012). Úvod do problematiky hliněných napodobenin broušené industrie. *Otázky neolitu a eneolitu 2011* (eds. J. Peška, F. Trampota), 101–106.

Nosek, S. (1947). Materiały neolityczne z Lubelszczyzny. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin-Polonia*, V.II/2–4, 191–234

Pipes, M.-L., Kruk, J., Milisauskas, S. (2018). Neolithic textile production artifacts at Bronocice. *Sprawozdania archeologiczne*, 70, 87–118.

Pelisiak, A. (2003). *Osadnictwo. Gospodarka. Społeczeństwo. Studia nad kulturą pucharów lejkowatych na Niżu Polskim*, Rzeszów.

Podkowińska, S. (1950). Osada neolityczna na górze Gawroniec w Ćmielowie pow. Opatów. *Wiadomości Archeologiczne*, XVII/2–3, 95–146.

Rybicka, M. (2016). Ceramika o zachodniej lub południowo-zachodniej afiliacji. In Diaczenko A., Król D., Kyrylenko A., Rybicka M., Warteletski D. *Nowomalin-Podobanka i Kurgany-Dubowa. Osiedla kultury trypolskiej na zachodnim Wołyniu*, 101–118.

Rybicka, M. (2017). *Kultura trypolska – kultura pucharów lejkowatych. Natężenie kontaktów i ich chronologia*, Rzeszów.

Wiślański, T. (1979). Kształtowanie się miejscowych kultur rlniczo-hodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych. *Prahistoria ziem Polskich*, II, 165–260.

Valde-Nowak, P. (1988). *Etapy i strefy zasiedlenia Karpat Polskich w neolicie i na początku epoki brązu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

Videiko, M. Y. (2000). Tripolye and the cultures of Central Europe. Facts and the character of interactions: 4200–2750 BC. *Baltic-Pontic Studies*, 9, 13–68.

Zakościelna, A. (2007). Południowo-wschodnia Lubelszczyzna w epoce neolitu. *Pradzieje Południowo-wschodniej Lubelszczyzny*, 37–60.

Zawiślak, P. (2013). Obiekty neolityczne ze stanowiska 1C w Gródku, pow. Hrubieszów (z badań w latach 1983–1985 Sławomira Jastrzębskiego). *Na pograniczu kultury pucharów lejkowatych i kultury trypolskiej*, 109–214.

REFERENCES

- Burdo, N. (2004). Modeli sokyr. *Entsyklopediia Trypilskoï tsyvilizatsii*, 2 (in Ukrainian).
- Burdo, N. (2012). K probleme vydeleniya kultur v obshchnosti tripolye-kukuten. *Zemledeltsy i skotovody drevney Evropy*, 9–13 (in Russian).
- Havinskyi, A. (2019). Kult barana u plemen kultury liichastoho posudu. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 23, 86–105 (in Ukrainian).
- Havinskyi, A., & Pasterkiewicz, V. (2016). *Arkheolohichni pamiatky kultury liichastoho posudu na terytorii Ukrainy*, Lviv (in Ukrainian).
- Havinskyi, A., & Pasterkiewicz, W. (2018). Vzaiemozviazky kultury liichastoho posudu na pivdenno-skhidnomu pohranychchi. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 22, 91–110 (in Ukrainian).

Zakharuk, Yu. M. (1959). Do pyttannia pro spivvidnoshennia i zviazky mizh kulturoiu liichastoho posudu ta trypilskoiu kulturoiu. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 2, 54–72 (in Ukrainian).

Markevich., V. S. (1981). *Pozdnetripolskiye plemena Severnoy Moldavii*, Kishenev (in Moldova).

Peleshchyshyn, M. A. (1973). Piznotrypilske poselennia u verkhivi Horyni. *Arkheolohiia*, 11, 55–62 (in Ukrainian).

Peleshchyshyn, M. A. (1979). *Arkheolohichni doslidzhennia na Volyni v 1978 r. (Zvit pro rozkopky Volynsko-Dnistrianskoi arkheolohichnoi ekspedytzii bilia s. Tadani Kamianko-Buzkoho raionu Lvivskoi oblasti)*, Lviv (in Ukrainian).

Peleshchishin, M. (1990). Plemena kultury voronkovidnykh sosudov. *Arkheologiya Prikarpatia. Volyni i Zakarpattia (eneolit. bronz a i raneye zhelezo)*, 35–43 (in Russian).

Peleshchyshyn, M. A. (1997). *Poselennia midnoho viku bilia sil Kostianets i Lystvyn u Zakhidnii Volyni*, Lviv (in Ukrainian).

Peleshchyshyn, M. A. (1998). Piznotrypilski poselennia v okolytsiakh s. Khoriv na Volyni (Khoriv-II, III, IV). *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*, 3, 45–72 (in Ukrainian).

Peleshchyshyn, M. (2004). *Eneolitychne poselennia Zymne v Zakhidnii Volyni*, Ternopil (in Ukrainian).

Pozikhovskiy, O. (1998). Novi materialy do arkheolohichnoi karty epokhy piznoho eneolitu Serednoho Pohorynnia. *Volyno-Podilski arkheolohichni studii*, 1, 140–145 (in Ukrainian).

Pozikhovskiy, O., & Okhrimenko, H. (2005). Piznotrypilske poselennia bilia s. Holyshiv na Zakhidnii Volyni. *Arkheolohichna spadshchyna Yana Fittske*, 216–278 (in Ukrainian).

Sytnyk, O., Havinskyi, A., Machnik, Ya., Pasterkiewicz, W. (2010). Doslidzhennia poselen pervisnykh pastukhiv IV–III tysiacholittia do nashoi ery. *Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy v 2009 rotsi. Informatsiinyi biuletyn*, 57–60 (in Ukrainian).

Smishko, M. Yu., & Peleshchyshyn, M. A. (1962). Poselennia kultury liichastoho posudu v s. Mali Hrybovychi Lvivskoi oblasti. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 4, 28–43 (in Ukrainian).

Bąbel, J. (1980). Kult topora w neolicie ziem Polskich. *Wiadomości Archeologiczne*, 45/1, 3–44 (in Polish).

Balcer, B. (1966–1967). Stanowiska Pieczyska (Zbrza Wielka) w Zawichoście-Podgórzu, pow. Pandomierz w świetle perwszych wykopalisk. *Wiadomości Archeologiczne*, XXXII/3–4, 290–375 (in Polish).

Balcer, B. (2006). Kamieniarstwo w kulturze pucharów lejkowatych w świetle materiałów z osady na stanowisku Gawroniec w Ćmielowe, pow. Ostrowiec Świętokrzyski. *Archeologia Polski*, LI/1–2, 43–91 (in Polish).

Bargiel, B., & Florek, M. (2006). Cmentarzysko w Pawłowie, pow. Sandomierz na tle innych podobnych stanowisk kultury pucharów lejkowatych. *Idea megalityczna w obrządku pogrebowym kultury pucharów lejkowatych*, 385–400 (in Polish).

Bronicki, A., Ochrimenko, H., Zakościelna, A. (1998). Badania weryfikacyjno-sondażowe wyżynnej osady neolitycznej na stanowisku «Grodzisko» w Zimnem, rej. Włodzimierz Wołyński (Ukraina). *Archeologia Polski Środkowowschodniej*, 3, 12–29 (in Polish).

Chmielewski, T. (2014). Eneolithik ‚Toy Story‘. Contribution to the discussion on clay imitations of battleaxes. In K. Czarniak et al. (eds.), *Szkice neolityczne. Księga poświęcona pamięci Profesor Anny Kulczyckiej-Leciejewiczowej*, 43–68 (in Polish).

Chmielewski, T. (2015). Znależiska ceramiczne. Wytwórczość ceramiki i jej codzienne użytkowanie. *Pliszczyn. Eneolityczny kompleks osadniczy na Lubelsszczyźnie*, 61–106 (in Polish).

Enea, S. (2013). Modele miniaturale din lut ale topoqrelor eneolitice spațiue carpato-danubian. In B. Niculică, D. Boghian (eds.) *Semper Fidelis. In honorem magistri Mircea Ignat*, 87–106 (in România).

Gumiński, W. (1989). *Gródek Nadbyżny osada kultury pucharów lejkowatych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Łódź (in Polish).

Gurba, J. (1956). Miniaturowe gliniane modele toporów z miejsc. Grzegorzewie, pow. Opatów. *Wiadomości Archeologiczne*, XXIII/1, 114–115 (in Polish).

- Hawinskyj, A., Pasterkiewicz, W., & Rybicka, M. (2014). Kotoryny, rej. Żydacziw, stan. Grodzisko III. Osadnictwo z okresu neolitu. *Środowisko naturalne i człowiek nad Górnym Dniestrem – rejon Kotliny Halicko-Bukaczowskiej w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, 167–283 (in Polish).
- Jazdzewski, K. (1936). *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce Zachodniej i Środkowej*, Poznań (in Polish).
- Kaflńska, M. (2006). Neolityczne depozyty gromadne na ziemiach polskich. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*, 27, 5–26 (in Polish).
- Król, D. (2011). *Chamberless tombs in southeastern group of funnel beaker culture*, Rzeszów (in Polish).
- Król, D., Rogoziński, J., & Rybicka, M. (2014). Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Skołoszowie, stan. 7, woj. Podkarpackie. *Wschodnie pogranicze grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych*, 13–37 (in Polish).
- Król, D., Rybicka, M., Rogoziński, J., & Sznajdrowska, A. (2014). Obrządek pogrzebowy kultury pucharów lejkowatych w grupie południowo-wschodniej na przykładzie stanowisk w Skołoszowie 7 i Szczytnej 6. *Наукові Студії. Історико-краєзнавчий музей м. Вінники*, 7, 62–78 (in Polish).
- Król, D., & Rybicka, M. (2016). Krytyka datowań radiowęglowych. In Diaczenko A., Król D., Kyrylenko A., Rybicka M., Warteletski D. *Nowomalin-Podobanka i Kurgany-Dubowa. Osiedla kultury trypolskiej na zachodnim Wołyniu*, 119–124 (in Polish).
- Krzak, Z. (1963). Sprawozdanie z wykopalisk na górze Cawroniec-Pałyga w Ćmielowie, pow. Opatów, w 1961 roku. *Sprawozdania Archeologiczne*, XV, 65–83 (in Polish).
- Kulczycka-Leciejewiczowa, A. (2002). *Zawarża. Osiedle neolityczne w południowo-polskiej strefie lessowej*, Wrocław (in Polish).
- Matraszek, B. (1999–2001). Osada kultury pucharów lejkowatych ze stan. “Nad Wawrem” w Złotej, gm. Samborzec, woj. Świętokrzyskie. *Wiadomości Archeologiczne*, LV, 123–178 (in Polish).
- Mazurowski, R. F. (1975). Znaleźiska bagienne z miejscowości Tchórznic, pow. Sokołów Podlaski. *Wiadomości Archeologiczne*, XL/3, 419–420 (in Polish).
- Menšík, P. (2012). Úvod do problematiky hliněných napodobenin broušené industrie. *Otázky neolitu a eneolitu 2011* (eds. J. Peška, F. Trampota), 101–106 (in Česko).
- Nosek, S. (1947). Materiały neolityczne z Lubelszczyzny. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin-Polonia*, V.II/2–4, 191–234 (in Polish).
- Pipes, M.-L., Kruk, J., & Milisauskas, S. (2018). Neolithic textile production artifacts at Bronocice. *Sprawozdania archeologiczne*, 70, 87–118 (in Polish).
- Pelisiak, A. (2003). *Osadnictwo. Gospodarka. Społeczeństwo. Studia nad kulturą pucharów lejkowatych na Niżu Polskim*, Rzeszów (in Polish).
- Podkowińska, S. (1950). Osada neolityczna na górze Gawroniec w Ćmielowie pow. Opatów. *Wiadomości Archeologiczne*, XVII/2–3, 95–146 (in Polish).
- Rybicka, M. (2016). Ceramika o zachodniej lub południowo-zachodniej afiliacji. In Diaczenko A., Król D., Kyrylenko A., Rybicka M., Warteletski D. *Nowomalin-Podobanka i Kurgany-Dubowa. Osiedla kultury trypolskiej na zachodnim Wołyniu*, 101–118 (in Polish).
- Rybicka, M. (2017). *Kultura trypoliska – kultura pucharów lejkowatych. Natężenie kontaktów i ich chronologia*, Rzeszów (in Polish).
- Wiślański, T. (1979). Kształtowanie się miejscowych kultur rlniczo-hodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych. *Prahistoria ziem Polskich*, II, 165–260 (in Polish).
- Valde-Nowak, P. (1988). *Etapy i strefy zasiedlenia Karpat Polskich w neolicie i na początku epoki brązu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź (in Polish).
- Videiko, M. Y. (2000). Tripolye and the cultures of Central Europe. Facts and the character of interactions: 4200–2750 BC. *Baltic-Pontic Studies*, 9, 13–68 (in Polish).
- Zakościelna, A. (2007). Południowo-wschodnia Lubelszczyzna w epoce neolitu. *Pradzieje Południowo-wschodniej Lubelszczyzny*, 37–60 (in Polish).

Zawiślak, P. (2013). Obiekty neolityczne ze stanowiska 1C w Gródku, pow. Hrubieszów (z badań w latach 1983–1985 Sławomira Jastrzębskiego). *Na pograniczu kultury pucharów lejkowatych i kultury trypolskiej*, 109–214 (in Polish).

Стаття: надійшла до редакції 18.07.2021
прийнята до друку 16.09.2021

MODELS OF CLAY AXES FROM THE SETTLEMENT OF FUNNELBEAKER CULTURE OF ZYMNE IN VOLHYNIA

Andrij HAVINSKYJ

*Ivan Krypiakewych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine,
Vynnychenko Str., 24, 79008, Lviv, Ukraine,
e-mail: andrham@ukr.net*

Miniature clay axes are among the rarest and most mysterious finds in the culture of Funnelbeaker culture. In the scientific literature, they are mentioned briefly, mainly in the context of the publication of materials with assumptions about their probable purpose. The historiography of these subjects is insignificant; it is limited by several thorough articles with different, often debatable interpretations. Miniature axes appeared in the Eneolithic era and were found over a wide area in various archaeological cultures, often unrelated in time or space. The production of these items is most characteristic of the Funnelbeaker culture, especially for its eastern and south-eastern groups. Importantly, within these groups, small axes are common in particular local areas. In the south-eastern group, the main settlements, with the findings of clay models of axes, are Zymne and Gródek. It can be considered that these were permanent, central settlements, with developed spiritual traditions, which were spread and maintained among the relatives from the adjacent areas. It is obvious that the appearance of clay axes in the Trypillia culture in Volhynia was influenced by Funnelbeaker culture. Both cultures contact actively with each other, especially on the borderlands.

Key words: Funnelbeaker culture, a cult of ax, ritual, models, imports.